

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРОЯВУ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

MANIPULATIVE TECHNOLOGIES AND FEATURES OF THEIR MANIFESTATION IN SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Досліджено сутність маніпуляції як складного соціально-психологічного феномена, який включає в себе різні методи та технології впливу на свідомість та поведінку людей. Встановлено, що маніпуляція включає широкий спектр методів і технологій, спрямованих на зміну думок, почуттів та дій індивідів без їхнього явного усвідомлення. Досліджено історичні етапи розвитку маніпулятивних технологій та особливості їх прояву. Розкрито зміст найбільш поширених маніпулятивних теорій та способи їх впливу на поведінку людей. Авторами відображено особливості формування маніпулятивного «ядра впливу». Обґрунтовано загальний алгоритм маніпуляції, в основі якого є використання психологічних і комунікаційних інструментів. Доведено, що маніпуляція може виступати як причина, так і наслідок у різних контекстах. Автором аргументовано переваги та недоліки використання маніпулятивних технологій в суспільних процесах.

Ключові слова: маніпуляція, управління, вплив, комунікація, технологія, алгоритм.

The aim of the research is to establish the essence of manipulation as a socio-psychological phenomenon and its use in socio-political processes. The author reveals the essence of manipulation as a complex socio-psychological phenomenon that includes various methods and technologies of influencing people's consciousness and behavior. It is established that manipulation includes a wide range of methods and technologies aimed at changing the thoughts, feelings, and actions of individuals without their explicit awareness. The historical stages of the development of manipulative technologies and the peculiarities of their manifestation have been studied. The content of the most common manipulative theories and their impact on people's behavior is disclosed: Edward Bernays' theory of propaganda or «engineering of consent», Antonio Gramsci's theory of cultural hegemony, J. Homans' social exchange theory, the theory of speech acts, the agenda-setting theory, Noam Chomsky's manufacturing consent theory, the Overton window theory, and the normative social influence theory. The author highlights the features of forming the manipulative «core of influence». The basic algorithm of manipulation, which consists of the following stages, is substantiated: identification of the target audience, development of the manipulative message, «delivery» of the message, reinforcement and repetition, monitoring, and analysis of results. It is proven that manipulation can act as both a cause and an effect in different contexts. The author argues the advantages and disadvantages of using manipulative technologies in social processes. The scientific value of the research lies in the fact that the results obtained by the author can be used to minimize the negative impact of manipulative technologies on individuals and social processes in the country as a whole. Theoretical research methods were used to analyze the essence and peculiarities of the manifestation of manipulative theories, which contributed to a deeper study of the issue. The method of analysis was used to reveal the essence of manipulation and its evolution in the process of human development. The method of generalization contributed to forming the author's own vision of the basic algorithm of manipulative technology. The method of classification was applied to reveal the essence of the most common manipulative technologies based on the scientific works of domestic and foreign scientists. The systematic method was used to reflect the features of forming the manipulative «core of influence».

Key words: manipulation, management, influence, communication, technology, algorithm.

УДК 32.019.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.13-4>

Березюк С.В.¹

к.е.н., доцент,
Вінницький національний аграрний
університет

Березюк Ю.Б.²

к.е.н., директор,
ТОВ «Юверсіті»

Года О.О.³

студентка,
Вінницький національний аграрний
університет

Berezyuk Sergiy

Vinnitsia National Agrarian University

Bereziuk Yuliia

«University» LLC

Hoda Olena

Vinnitsia National Agrarian University

Постановка проблеми. Суспільство є складною та динамічною системою, яка постійно розвивається і змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Управління людьми в суспільстві є ключовим для забезпечення стабільності та порядку. Ефективне управління суспільством сприяє координації дій та взаємодії між різними групами населення задля досягнення загального блага, забезпечує захист прав та свобод громадян. Проте, на всіх етапах розвитку людства провладні сили завжди намагалися певним чином обмежити ці свободи, або спрямувати дії громадян у певному, вигідному для них, напрямку. Досягалося зазначене, в тому числі, і за рахунок маніпулятивних технологій, тобто цілеспрямованого впливу на поведінку людей. Сьогодні, в

умовах інформаційного суспільства, ці технології є невід'ємною складовою управлінського процесу, незалежно від його рівня. Глобалізаційні процеси створюють нові можливості для маніпуляцій на різних рівнях, оскільки саме вони забезпечують швидкий доступ до великої кількості інформації та дозволяють маніпуляторам використовувати різноманітні платформи для впливу на широку аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу маніпулятивних технологій на суспільно-політичні процеси є актуальною та досліджується багатьма вітчизняними та закордонними науковцями. Зокрема Л.М. Пронько вважає, що маніпуляції є одним із чинників, що впливають на поведінку людини і її вплив може бути як

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0950-1998>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5607-2538>

³ ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5199-8739>

негативний так і позитивний [1]. Д.М. Токарчук та Н.В. Яремчук у своїй праці звертають увагу на те, що сучасним політикам варто перейти від «постійних» лозунгів, які мають значний маніпулятивний вплив на політичній арені, до конкретних дій [2]. В.Л. Пасісниченко та І.М. Пасісниченко досліджували внесок А. Грамші в розвиток маніпулятивних теорій [3]. М.В. Туленков у своїй праці розкрив сутність теорії соціального обміну Дж. Хоманса [4]. І. Шуляк вважає, що мова може використовуватися не просто для передачі інформації, а як акт дії, тобто може маніпулювати та контролювати поведінку людини [5]. В. Ковалевський в своїй праці зосереджується на впливі мас-медіа на думки людей [6]. На думку О. Котовської почуття та поведінка людей можуть бути змінені через соціальний тиск або вплив оточення [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, попри значний обсяг наукових робіт, присвячених проблематиці маніпулятивних технологій та їх прояву в суспільстві, більшість із них мають фрагментарний характер, охоплюючи лише окремі аспекти даного питання. Тому, питання особливостей прояву маніпулятивних технологій в суспільно-політичних процесах залишається актуальним і вимагає нових підходів для глибшого розуміння цього соціально-психологічного феномена з метою попередження негативного впливу на поведінку людини.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є встановлення сутності маніпуляції як соціально-психологічного феномена та особливостей її використання в соціально-політичних процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «маніпуляція» означає вплив на людину або групу людей з метою схилити їх до тих чи інших дій, тобто діяти певним чином. Маніпуляція може бути використана в різних контекстах, включаючи психологію, політику, рекламу та міжособистісні відносини тощо. Часто маніпулятивні технології включають емоційний вплив, використання недостовірної інформації або приховування важливих фактів для досягнення особистих цілей або інтересів певними особами.

Історично маніпуляція людьми виникає разом із розвитком соціальних структур та комунікацій [8]:

– у Стародавньому світі маніпуляція часто застосовувалася у формі ритуалів, релігійних вірувань або через авторитет монархів і священнослужителів, через міфи та легенди;

– у Античні часи та Середньовіччя філософи та оратори, такі як Сократ, Платон, Аристотель, вивчали та описували механізми переконання та риторики, що можна вважати ранніми формами маніпуляції. У Середньовіччі маніпуляція часто пов'язувалася з владою церкви та монархії, де лідери використовували релігію як засіб контролю над населенням;

– Ренесанс та Просвітництво принесли з собою зростання інтересу до науки, освіти та індивідуальних прав. Література, мистецтво й філософія стали інструментами соціальної та політичної маніпуляції, зокрема в контексті відстоювання демократичних ідей чи націоналізму;

– Промислова революція призвела до розвитку технологій, і, як наслідок, поширенню друкарства та поступовому розвитку комунікаційних технологій, що зробило інформацію більш доступною, але також створило нові засоби для широкомасштабної маніпуляції. Політичні та економічні лідери почали використовувати рекламу та пропаганду для формування громадської думки;

– сучасний період всесвітньої історії (20-е та 21-е століття): розвиток мас-медіа, телебачення, інтернету та соціальних мереж відкрив нові можливості для маніпуляції. Цифрова ера зробила інформаційні війни, психологічні операції та маркетинг більш ефективнішими та дієвішими [9].

Маніпуляція являє собою складний набір поведінкових стратегій з метою впливу на людей, зазвичай з використанням відповідних технологій та психологічних механізмів, які маніпулятор використовує для досягнення своїх цілей. Іноді це передбачає прямий чи опосередкований емоційний вплив, тобто маніпулятори використовують емоції, такі як страх, провину, любов або співчуття, щоб спонукати людей до певних дій або рішень. Маніпулятори також можуть приховувати інформацію або ж здійснювати дезінформації, з метою інформаційного контролю об'єкта впливу. Часто вони акцентують увагу на власному авторитеті, використовуючи свій статус чи знання для того, щоб впливати на думки та дії інших.

Руйнівною формою маніпуляції для особистості є газлайтинг. Застосування даної маніпулятивної технології в підсумку призводить до того, що жертва змушена сумніватися у своїй пам'яті та сприйнятті подій, що може призвести до значних психологічних наслідків. Дана форма впливу використовується для виведення особи з рівноваги та заниження її самооцінки з метою отримання контролю та влади над нею [10, с. 138]. В інших випадках, маніпулятор може використовувати тактику поділу, спричиняючи конфлікти чи непорозуміння між людьми, щоб краще ними управляти. Також, маніпулятори часто застосовують тактику винагороди та покарання для контролю поведінки, пропонуючи винагороди за бажану поведінку або вдаючись до покарань за небажані дії. Перераховані форми маніпуляції переважно переплітаються між собою, створюючи складну «павутину» впливів, яку неосвіченій людині важко «розірвати». Розпізнавання маніпулятивних технологій важливе для захисту особистих кордонів та уникнення негативного впливу на особисте життя та взаємини в суспільстві [11].

Дослідження певних маніпулятивних теорій дає розуміння того, як влада, інформація та психологічний вплив використовуються для керування чи зміни поведінки людей:

1. Теорія пропаганди Едварда Бернейса або «інженерія згоди»: розробник теорії вважав, що пропаганда – це необхідний інструмент для управління неорганізованою масою в сучасних демократіях, що передбачає продукування «необхідних фактів» для досягнення публічної згоди [12, с. 4].

2. Теорія культурної гегемонії Антоніо Ґрамші: дана теорія розглядає, як домінування однієї культурної групи підтримується через ідеологічний контроль, що формує суспільні норми та цінності. А.Ґрамші аргументує, що еліти використовують культурні інституції для виробництва та підтримки консенсусу, який сприяє їхнім інтересам [3, с. 19];

3. Теорія соціального обміну Дж. Хоманса: згідно даної теорії міжособистісні взаємодії розглядаються як обмін ресурсами, за якого люди прагнуть максимізувати вигоди та мінімізувати витрати. Маніпуляція в цьому контексті може використовуватися для забезпечення більш вигідних обмінів [4, с. 51].

4. Теорія мовленнєвих актів, розроблена Джоном Остіном та далі розвинута Джоном Сьорлем: ця теорія аналізує, як мова використовується не просто для передачі інформації, а як акт дії, що може маніпулювати та контролювати поведінку. Слова в рамках цієї теорії можуть служити як інструменти влади, тобто з метою відповідного впливу [5, с. 201].

5. Теорія встановлення порядку денного (Agenda-setting theory): зосереджується на впливі мас-медіа на те, про що люди думають. Теорія стверджує, що хоча медіа не завжди можуть вказувати людям, що думати, вони досить ефективні в тому, щоби вказати людям, про що думати, фокусуючи увагу на певних темах [6, с. 214].

6. Теорія виробництва згоди Ноама Чомські: загалом дана теорія виробництва згоди стверджує, що мас-медіа є інструментом маніпуляції громадською свідомістю, які використовуються елітами для підтримки статус-кво та придушення критичного мислення та дискусій в суспільстві, формуючи громадську думку та отримуючи необхідну згоду від мас через пропаганду [13].

7. Теорія вікон Овертона: висвітлює, яким чином ідеї в суспільстві переходять від неприйнятних до прийнятних. Вона використовується для аналізу того, як змінюється суспільне ставлення до певних питань. За цією теорією, ідеї «рухаються» крізь певні фази в сприйнятті громадськістю, починаючи з моменту, коли вони вважаються неможливими або неприйнятними, до моменту, коли вони стають політикою, що практикується. Теорія зосереджується на тому, як активісти, політики та медіа можуть впливати на громадську думку,

«підганяючи ідеї в більш прийнятні рамки», і тим самим збільшувати шанси їх втілення в життя через законодавство та політичні дії [14].

8. Теорія нормативного соціального впливу: пояснює, як думки, почуття та поведінка людей можуть бути змінені через соціальний тиск або вплив оточення. Вона зосереджується на впливі очікувань і стандартів групи, до якої людина належить, на її поведінку. За цією теорією, люди часто приймають або копіюють поведінку, яка сприймається як прийнятна або популярна у їхній соціальній групі, щоб здобути прийняття або уникнути відкинення чи соціальної ізоляції. Основна ідея полягає в тому, що люди прагнуть відповідати нормам, щоб підтримувати своє становище у групі, а також щоб відчувати себе частиною спільноти. Таким чином, нормативний соціальний вплив може служити потужним інструментом соціалізації та контролю в суспільстві [15; 7, с. 71].

Перераховані теорії підкреслюють різні аспекти маніпуляції: від психологічного впливу до структурного контролю і вказують на складність та багатогранність цього явища в суспільних відносинах та процесах. Варто відмітити, що дані теорії по-різному впливають на об'єкт маніпуляції та використовуються системно доповнюючи одна одну та цим самим підсилюючи маніпулятивний вплив (рис. 1).

Маніпуляцію як процес можна представити у вигляді певного алгоритму дій, який включає кілька ключових етапів. Приклад загального алгоритму маніпуляції, який може бути застосований в різних контекстах, включаючи політику, рекламу, особистісні взаємини та медіа, представлений на рис. 2.

Даний алгоритм відображає стратегічний підхід до маніпуляції, де кожен крок має на меті використання психологічних і комунікаційних інструментів для досягнення конкретних цілей. Важливо зауважити, що маніпуляція часто має етичні наслідки, і її використання може викликати значні суперечки та критику, адже маніпуляція може мати як позитивні, так і негативні наслідки. На мікрорівні, можуть бути підірвані індивідуальні свободи та автономія. На макрорівні, маніпуляція може сприяти соціальній нестабільності та культурним конфліктам тощо. Жертви маніпуляції часто страждають від зниженої самооцінки, стресу та навіть психологічних розладів.

Маніпуляція може виступати як причина, так і наслідок у різних контекстах. Маніпуляція як причина використовується свідомо, вона може бути причиною зміни поведінки, переконань або дій інших людей. Наприклад, політична пропаганда може спонукати людей голосувати певним чином або підтримувати певні політичні ідеї. В таких випадках маніпуляція є причиною соціальних змін або конкретних рішень. Маніпуляція як наслідок

Рис. 1. Особливості формування маніпулятивного «ядра впливу»

Джерело: авторська розробка

може бути обумовлена існуючими соціальними, економічними або психологічними умовами. Наприклад, у ситуаціях, коли люди відчувають великий тиск або страх, вони можуть бути більш схильними до маніпулювання. Також, коли в суспільстві існує соціальна нерівність або конфлікти, маніпуляція може стати засобом, за допомогою якого одні групи намагаються контролювати або впливати на інших.

Влада та маніпуляція часто переплітаються в соціальних, політичних, та економічних сферах суспільства. Влада дозволяє індивідам або групам впливати на поведінку інших людей, а маніпуляція є одним з інструментів, який може бути використаний для реалізації цього впливу. Маніпуляція в контексті влади часто означає здатність формувати сприйняття або ставлення без відомо чи вираженої згоди тих, хто піддається впливу, що може відбуватися через приховані або навіть примусові методи.

Владні структури можуть використовувати маніпуляцію для підтримки існуючого порядку або для зміни суспільних наративів на свою користь. Це може включати контроль над медіа для поширення певної інформації, використання пропаганди для формування громадської думки, або застосування різних психологічних технік для зміни того, як люди сприймають певні події чи особистості.

З іншого боку, маніпуляція може бути використана для формування певного супротиву або зміни влади, коли опозиційні сили або групи застосовують схожі технології впливу на населення або для зміцнення своїх позицій у суспільстві.

Зміна влади та маніпуляції породжують численні етичні питання, особливо стосовно автентичності інформації та вільного вибору. Важливо, щоб у суспільстві існували відповідні механізми, які б забезпечували прозорість та критичний аналіз інформації з метою зміцнення демократичних інститутів та захисту прав та свобод громадян. Особливо це актуально сьогодні, адже в Україні зареєстрована велика кількість політичних партій, які прагнуть влади і мають власне бачення подальшого розвитку нашої держави. З метою досягнення успіху на політичній арені, кожна політична партія має свою ідеологію, отже маніпулює виборцями.

Маніпуляція та ідеологія тісно пов'язані, адже ідеологія часто слугує як інструмент маніпуляції у руках тих, хто має владу, або прагне її здобути. Ідеології формують уявлення про те, як повинно бути влаштоване суспільство, що є «правильним» або «неправильним», та надають моральне виправдання для певних дій і політик. Ці системи переконань можуть бути використані для впливу на маси, спрямовуючи їхні думки і поведінку у бажаному напрямку.

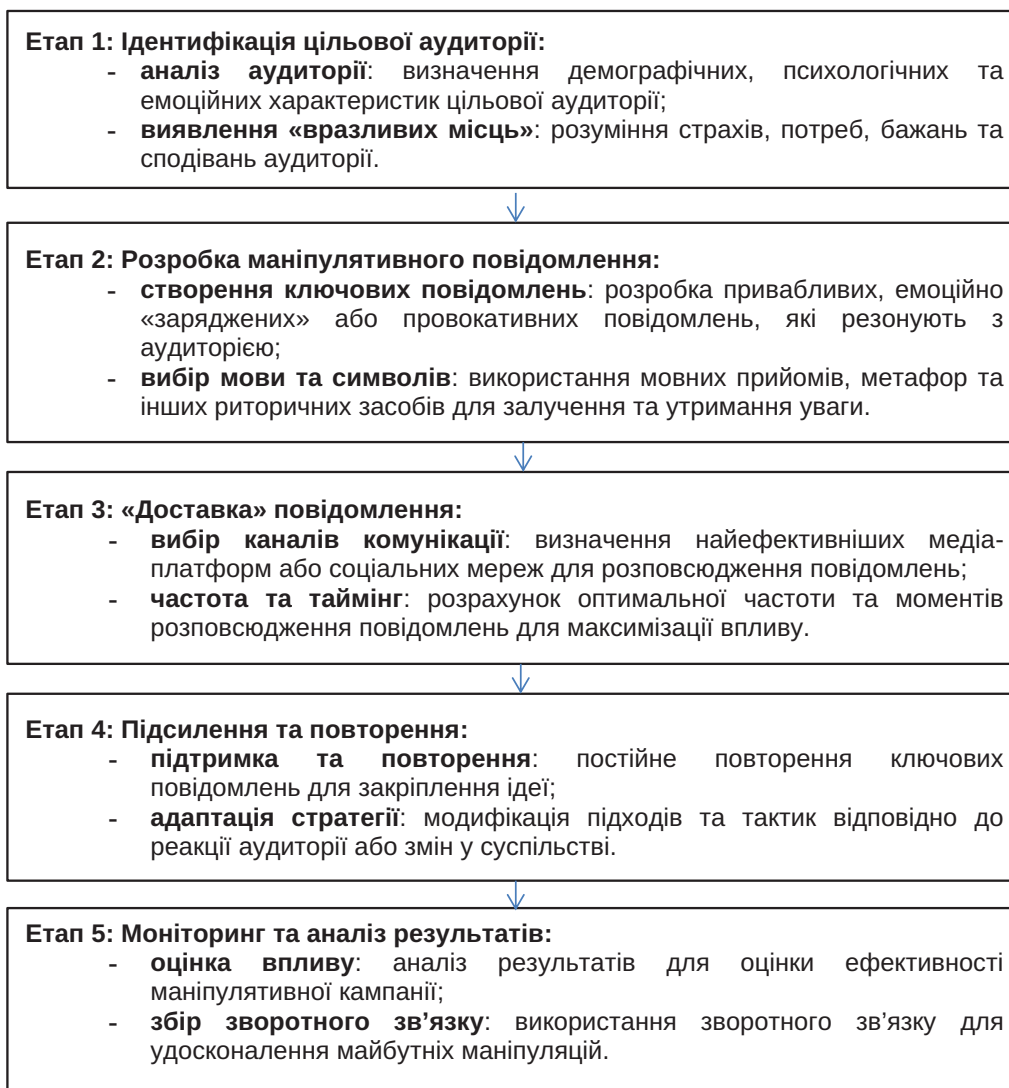

Рис. 2. Узагальнений алгоритм маніпулятивної технології

Джерело: авторська розробка

Коли маніпуляція здійснюється через ідеологію, вона стає менш помітною, адже люди можуть не усвідомлювати, що їхні переконання та рішення були сформовані під впливом зовнішньої маніпуляції. Через це вони можуть відчувати, що їхні дії відповідають власним переконанням та цінностям, хоча насправді ці переконання були впроваджені ззовні.

У цьому контексті, ідеологія може слугувати могутнім засобом соціальної координації та контролю, адже вона дозволяє керувати великою кількістю людей без потреби в очевидному примусі. Це особливо ефективно в політичних режимах, де ідеологічна одноманітність підтримується через освіту, медіа та інші канали комунікації. Таке використання ідеології може сприяти стабільності, але також і зниженню критичного мислення, обмеженню свободи та прав громадян, виправдовуючи соціальну нерівність та несправедливість.

Отже, між громадянами, політикою, маніпуляцією та ідеологією існує тісний взаємозв'язок, адже зазначені складові постійно впливають один на одного, формуючи багатовимірний контекст суспільного життя. Політика відображає ідеологічні уподобання, які, в свою чергу, можуть бути впливом маніпуляцій, спрямованих на громадян. Громадяни ж, залежно від своїх переконань і впливу ідеології, можуть змінювати політичні тенденції, створюючи постійно змінюваний динамічний суспільний простір. Ці елементи взаємопов'язані та взаємозалежні і разом вони формують комплексну систему, яка впливає на політичне життя та соціальні відносини в суспільстві. Розуміння цих зв'язків є критично важливим для аналізу сучасних політичних процесів та тенденцій у громадянському суспільстві.

Висновки. Маніпуляція свідомістю та поведінкою людини завжди була частиною людської

культури, відображаючи боротьбу за владу та контроль над масами. Сьогодні вона є значним викликом для суспільства адже має неоднозначний характер впливу на нього, тому розуміння механізмів її реалізації може допомогти людині протистояти їй. Важливо розуміти, що маніпуляція часто існує в контексті взаємодії між причинами та наслідками, де причинні зв'язки можуть бути складними і взаємопов'язаними. Вона може бути як знаряддям влади, так і симптомом існуючих проблем у суспільстві.

Проте, маніпуляції для суспільства можуть мати і позитивні аспекти. В деяких випадках вони допомагають підтримувати контроль та стабільність, оскільки влада може використовувати пропаганду для національної єдності або запобігання паніці в кризових ситуаціях. Маніпуляції також можуть просувати певні ідеї чи політичні цілі, мобілізуючи підтримку для програм чи ідей політиків і активістів. Іноді вони сприяють соціальній згуртованості, створюючи спільні цінності та ідеали через національні міфи або символи. Корпорації та бізнес використовують маніпуляції для просування своїх продуктів або послуг, впливаючи на споживачів через рекламу та маркетинг. Вони також можуть надавати людям відчуття комфорту і впевненості, забезпечуючи прості відповіді на складні питання або пропонуючи зрозумілі моделі поведінки.

Хоча маніпуляції можуть мати корисні аспекти, вони також призводять до негативних наслідків, таких як обмеження свободи, викривлення інформації та зловживання владою. Тому важливо розвивати критичне мислення та сприяти прозорості, щоб мінімізувати негативні ефекти маніпуляцій у суспільстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березюк С.В., Пронько Л.М., Года О.О. Основні чинники формування поведінки людини у суспільстві. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2023. № 4 (66). С. 94–109. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2023-4-7>
2. Березюк С.В., Токарчук Д.М., Яремчук Н.В. Нові вимоги до провладного українського політикуму в умовах повоєнної відбудови економіки України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 4 (62). С. 24–41. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2022-4>
3. Пасісниченко В.Л., Пасісниченко І.М. Теорія культурної гегемонії: переосмислення творчого внеску А. Грамші. *Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах»*. Харків, 2015. С. 17–20.
4. Туленков М.В. Організаційна взаємодія в соціологічному дискурсі. *Український соціум*. 2008. № 10. С. 49–62.
5. Шуляк І. Непрямий мовленнєвий акт як засіб маніпуляції в контексті технології рефреймінгу (на

матеріалі англomовного художнього дискурсу). *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2021. № 2. Том 20. С. 192–204.

6. Ковалевський В. Порядок денний: теорія і метод структурування політичної реальності. *Наукові записки*. 2013. № 4 (66). С. 211–224.

7. Котовська О. Homo moralis як продукт (ре)волюції: Пастки сучасного розуміння особистої свободи. *Економічна теорія та публічна політика: цикл конференцій «Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства»*: зб. наук. пр. / за наук. ред. М. З. Буника, І. Б. Кіянки. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. 224 с.

8. Propaganda. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

9. Новітня історія. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Novitnia_istoriia

10. Оверчук В.А. Газлайтинг як прояв психологічного насилля керівника щодо підлеглих у професійному середовищі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. Т. 2. С. 136–140.

11. Особисті кордони: побудова здорових стосунків. URL: <https://help24.org.ua/uk/blog/70>

12. Бернейс Е. Пропаганда. Київ: Видавничий дім «Сварог», 2021. 128 с.

13. Хомський Н. 10 моторошних трюків, за допомогою яких контролюють маси. URL: <https://without-lie.info/factcheck/10-motoroshnykh-triukiv-za-dopomohoiu-iakykh-kontroliuiut-masy-noam-khomskyy/>

14. Вікно Овертона – що це таке, поняття, суть концепції та приклади з життя. URL: https://termin.in.ua/vikno-overtona/#google_vignette

15. Соломон Аш і його вплив на наше розуміння мотивації групи: експеримент з вивчення конформізму. URL: <https://www.psykholoh.com/post/>

REFERENCES:

1. Bereziuk S.V., Pronko L.M., Hoda O.O. (2023) Osnovni chynnyky formuvannia povedinky liudyny u suspilstvi [The main factors in the formation of human behavior in society]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practical activity*, vol. 4 (66), pp. 94–109. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2023-4-7>
2. Bereziuk S.V., Tokarchuk D.M., Yaremchuk N.V. (2024) Novi vymohy do provladnoho ukrainskoho politykumu v umovakh povoiennoi vidbudovy ekonomiky Ukrainy [New requirements for pro-government Ukrainian politicians in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine's economy]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practical activity*, vol. 4 (62), pp. 24–41. DOI: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2022-4>
3. Pasisnychenko V.L., Pasisnychenko I.M. (2015) Teoriia kulturnoi hehemonii: pereosmyslennia tvorchoho vnesku A. Hramshi [The theory of cultural hegemony]:

rethinking the creative contribution of A. Gramsci]. *Sotsializatsiia osobystosti u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh: VI mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia*. Kharkiv. (in Ukrainian)

4. Tulenkov M.V. (2008) Orhanizatsiina vzaiemodiia v sotsiologichnomu dyskursi [Organizational interaction in sociological discourse]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, vol. 10, pp. 49–62.

5. Shuliak I. (2021) Nepriamyi movlennievyyi akt yak zasib manipuliatsii v konteksti tekhnolohii refreiminhu (na materialy anhlomovnoho khudozhnoho dyskursu) [Indirect speech act as a means of manipulation in the context of reframing technology (on the material of English-language artistic discourse)]. *Suchasni doslidzhenia z inozemnoi filolohii – Modern research on foreign philology*, vol. 2, t. 2, pp. 192–204.

6. Kovalevskyy V. (2013) Poriadok denniy: teoriia i metod strukturuvannia politychnoi realnosti [Agenda: theory and method of structuring political reality]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, vol. 4 (66), pp. 211–224.

7. Kotovska O. (2014) Homo moralis yak produkt (r)evoliutsii: Pastky suchasnoho rozuminnia osobystoi svobody [Homo moralis as a product of (r)evolution: Pitfalls of the modern understanding of personal freedom]. *Ekonomichna teoriia ta publichna polityka: tsykl konferentsii «Ludvig fon Mizes i suchasni suspilstva»: zb. nauk. pr. – Economic theory and public policy: series of conferences "Ludwig von Mises and modern societies": collection of science works*. (eds. M. Z. Bunyaka, I. B. Kiianky). Lviv: LRIDU NADU. (in Ukrainian)

8. Propaganda. Available at: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

9. Novitnia istoriia. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Recent history. Encyclopedia of the history of Ukraine].

Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Novitnia_istoriia

10. Overchuk V.A. (2019) Hazlaitynh yak proiav psykholohichnoho nasyllia kerivnyka shchodo pidlehykh u profesiinomu seredovyschii [Gaslighting as a manifestation of the manager's psychological violence against subordinates in a professional environment]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, vol. 4, t. 2, pp. 136–140.

11. Osobysti kordony: pobudova zdorovykh stosunkiv [Personal Boundaries: Building Healthy Relationships]. Available at: <https://help24.org.ua/uk/blog/70>

12. Berneis E. (2021) Propahanda [Propaganda]. Kyiv: Vydavnychy dim «Svaroh». (in Ukrainian)

13. Khomskyy N. 10 motoroshnykh triukiv, za dopomohoiu yakykh kontroliuiut masy [10 creepy tricks with which the masses are controlled]. Available at: <https://without-lie.info/factcheck/10-motoroshnykh-triukiv-za-dopomohoiu-iakykh-kontroliuiut-masy-noam-khomskyy/>

14. Vikno Overtona – shcho tse take, poniattia, sut kontseptsii ta pryklady z zhyttia [Overton window – what it is, the concept, the essence of the concept and examples from life]. Available at: https://termin.in.ua/vikno-overtona/#google_vignette

15. Solomon Ash i yoho vplyv na nashe rozuminnia motyvatsii hrupy: eksperyment z vyvchennia konformizmu [Solomon Asch and its impact on our understanding of group motivation: an experiment in the study of conformity]. Available at: <https://www.psykholoh.com/post/>